

УДК 343.85:343.37
JEL E23, H26, O17

Т. Г. Васильців

доктор економічних наук, професор, заступник директора
регіональної філії Національного інституту стратегічних
досліджень у м. Львові, м. Львів
e-mail: tgv77@ukr.net
<http://orcid.org/0000-0002-2889-6924>

О. Ю. Породко

аспірант Львівського торговельно-економічного університету, м. Львів
e-mail: porodko@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-2848-8582>

**НАПРЯМИ І ЗАСОБИ ДЕТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ НА
СУБРЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ**

Доведено, що рівень тінізації економічної активності на субрегіональному рівні, зокрема в малих містах України, залишається високим. Обґрунтовано, що тінізація економічних відносин є вагомою перешкодою соціально-економічного розвитку малих міст та сільських територій України, оскільки призводить до зменшення обсягів надходжень до місцевих бюджетів, суттєво ускладнює доступ суб'єктів підприємництва до господарських ресурсів та створює перешкоди розвитку підприємницької ініціативи; деформує розвиток ринку праці та призводить до збільшення офіційного безробіття. Аргументовано, що актуалізувалася потреба в удосконаленні засобів державної політики, спрямованої на детінізацію економіки на субрегіональному рівні, причому переважно економічного характеру, з метою одночасного стимулювання розвитку підприємництва. Визначені такі напрями детінізації економіки на субрегіональному рівні в Україні, як посилення контролю за обсягами діяльності суб'єктів підприємництва, які здійснюють діяльність на пільгових умовах оподаткування, звітності та обліку, зменшення обсягів «човникової» торгівлі, посилення контролю у сфері використання земельних ресурсів, здійснення програм інформування населення про умови започаткування і ведення бізнесу, спрощення погоджувальних та дозвільних процедур при здійсненні підприємницької діяльності, – реалізація заходів, спрямованих на нівелювання ризиків розвитку ринку праці на депресивних територіях, запровадження податкових стимулів до інвестування коштів в економіку малих міст.

Ключові слова: детінізація економіки, малі міста, сільські території, напрями та засоби державної політики.

Vasylytsiv T., Porodko O. DIRECTIONS AND MEANS OF OVERCOMING THE SHADOW ECONOMY AT THE SUBREGIONAL LEVEL

The paper proves that the level of shadow economic activity at the subregional level, in particular in small towns of Ukraine, remains high. This is manifested, first of all, in concealing part of the proceeds from the sale of enterprises; opacity, corruption, bribery and tax evasion in the field of land relations; violations of current legislation in the use of state or communal property; the presence of a significant informal segment in the labor market. The key aspects of the shadow economic relations at the subregional level are identified as following: concealing of part of the proceeds from the sale of enterprises, in particular in the sphere of trade, including through the sale of products (provision of services) by individuals – business entities, the presence of untreatable so-called shuttle trade, opacity, corruption and bribery, tax evasion in the field of land relations, violations of current legislation in the area of utilization of economic resources and mineral resources, a significant informal segment in the labor market and employment in the shadow economy, the presence of the shadow sector in the field of tourism, the presence of the shadow sector in the field of currency exchange operations. The fact that shadow economic relations are a significant obstacle to the socioeconomic development of small towns and rural areas of Ukraine is proven, as it leads to a decrease in the volume of revenues to local budgets, significantly impedes the access of business entities to economic resources and creates obstacles to the development of entrepreneurial initiatives, deforms the development of the labor market and leads to an increase in official unemployment. Special attention is paid to the growing need to improve the means of state policy aimed at overcoming the shadow economy at the subregional level, and mostly of an economic nature, with a view to simultaneously stimulate the development of entrepreneurship. The following areas of shadow economy overcoming at the subregional level in Ukraine are identified: strengthening the control over the volume of activity of business entities that operate under preferential terms of taxation, reporting and accounting, reducing the amount of shuttle trade, strengthening of control over the use of land resources, implementation of programs for informing the population on the conditions for the establishment and conduct of business, simplification of conciliation and authorization procedures in the course of entrepreneurial activity, implementation of measures aimed at leveling the risks of labor market development in depressed territories, introduction of tax incentives for investment of funds into the economy of small towns.

Key words: shadow economy, small towns, rural territories, directions and means of state policy.

Постановка проблеми. Рівень тінізації економічної активності на субрегіональному рівні, зокрема в малих містах України залишається високим. Про це, крім іншого, свідчать результати проведеного соціологічного та експертного дослідження (вивчення громадської думки мешканців малих міст прикордонних районів, експертів, представників громадських організацій, агенцій регіонального розвитку, науковців, підприємців, працівників місцевих органів державної влади та органів місцевого самоврядування) [1], за якими більша частина респондентів оцінили рівень тінізації економіки малих міст і сільських прикордонних територій Львівської області у розмірі 50 та більше відсотків.

Крім того, до характеристик, які засвідчують посилення тінізації економіки малих міст області та одночасно є її наслідком, можна віднести:

- зменшення кількості великих та середніх підприємств (середньорічні темпи зменшення кількості підприємств становлять в окремих містах до 8,9% (м. Самбір) та 11,3% (м. Борислав) при активному збільшенні кількості малих підприємств, зокрема, фізичних осіб-суб'єктів підприємництва;
- великою залишається частка в загальних обсягах валового продукту торгівлі (від 27% (м. Моршин) до 48,8% (м. Самбір), де об'єктивно легше приховати частину доходу, порівняно з сферою матеріального виробництва; натомість в торгівлі та сфері готельних послуг середньомісячна офіційна заробітна плата у малих містах залишається найнижчою;
- частка підприємств, які офіційно реалізовували продукцію у малих містах, є меншою, порівняно як з обласним центром (від 4,2% до 14,3%), так і з середнім показником по області (від 4,1% до 14,2%); аналогічна ситуація спостерігається за показником обсягу доходу (виручки) від реалізації продукції (надання послуг) у розрахунку на одне діюче підприємство (аж від 2-х до 3-х разів), причому цей показник є також меншим, ніж у практично всіх районах області.

Аналіз останніх досліджень. Питання детінізації на субрегіональному рівні є об'єктом дослідження у працях З.С. Варналія, В.К. Васенка, Л.М. Васильєва, Ю.М. Ваньковича, В.В. Гребіника та ін.

Метою статті є обґрунтування напрямів та засобів детінізації економічних відносин на субрегіональному рівні в Україні.

Основні результати дослідження. Основними аспектами тінізації економіки малих міст України (на прикладі Львівської області) є:

1. Приховування частини виручки від реалізації продукції підприємств, зокрема у сфері торгівлі, у тому числі за рахунок реалізації продукції (надання послуг) фізичними особами – суб'єктами підприємницької діяльності (частка яких у сфері торгівлі є найбільшою – близько 70%; при цьому обсяги виручки від реалізації продукції у розрахунку на одне торговельне підприємство – юридичну особу

є більшими, ніж у фізичних осіб-суб'єктів підприємництва). Важливою причиною цієї проблеми є те, що процедура обліку як поступлення, так і збуту продукції фізичними особами – суб'єктами підприємницької діяльності є значно простішою, що дозволяє приховувати частину доходу (виручки), зокрема ту, яка перевищує встановлені для платників єдиного податку обмеження.

2. Наявність необлікуваної т. зв. «човникової» торгівлі. Так, згідно даних Львівської регіональної митниці у прикордонних районах Львівської області у дрібній та більш організованій «човникової» торгівлі з Польщею зайнято близько 200 тисяч осіб [2], а торговий оборот становить понад 10 мільйонів доларів на рік.

3. Непрозорість, прояви корупції та хабарництва, ухилення від оподаткування у сфері земельних відносин. Суть тінізації, як правило, зводиться до того, що органами місцевої влади незаконно змінюється цільове призначення земель, вилучаються землі сільськогосподарського та лісгосподарського призначення. За даними Міністерства внутрішніх справ України у 2017 році було вчинено 1571 злочин у сфері земельних відносин, що на 36% більше, ніж попереднього року [3]. За результатами прокурорських перевірок до відповідальності притягнуто 2,6 тис. посадових осіб, за прокурорського втручання відшкодовано понад 20 млн. грн. За позовами прокурорів повернуто 3,9 тис. га земель. Найбільше злочинів у сфері земельних відносин, що були вчинені у районах та містах України, викрито в Автономній Республіці Крим (43), Дніпропетровській (31), Запорізькій (34), Київській (22), Луганській (45), Львівській (31), Одеській (29) та Києві (36). Безпосередньо у Львівській області виявлено 32 злочини у сфері земельних відносин, серед них 25 вчинено головами місцевих рад, з них 6 випадків хабарництва (для порівняння: за попередній рік було викрито 8 випадків хабарництва у сфері земельних відносин). Зловживання завдали збитків на суму понад 3 млн грн..

4. Наявність порушень чинного законодавства у сфері користування господарськими ресурсами та надрами. Це стосується передусім навмисного ускладнення процедур отримання у користування комунального майна, земельних ділянок, дозволів на розміщення об'єктів торгівлі, будівництво та ін., а також розкрадання лісопродукції за рахунок зловживання службовим становищем, недбалого ставлення до охорони лісових ресурсів працівниками лісової охорони. Загалом у системі Мінагрополітики та Держкомлісгоспу у зв'язку з вчиненням службових злочинів працівниками лісової охорони порушено понад 150 кримінальних справ, з яких найбільше прокурорами Вінницької, Івано-Франківської, Львівської, Житомирської, Тернопільської, Рівненської та Хмельницької областей. За ініціативи прокурорів до різних видів відповідальності (дисциплінарної, матеріальної, адміністративної) притягнуто майже 2000 працівників лісової охорони, відшкодовано державі 3,2 млн грн завданих збитків). За результатами перевірок у Львівській області виявлено 12 злочинів у лісопереробній сфері,

направлено 138 подань в райдержадміністрації на призупинення діяльності пилорам. В ході проведення спільних перевірок працівниками державної лісової охорони вилучено 469,18 м³ деревини. Зокрема, виявлено 33 посадові злочини, 13 фактів розкрадання, 2 факти контрабанди, 1 факт фіктивного підприємництва, 15 незаконних вирубок лісу, 13 фактів крадіжок лісу і 3 факти незаконного заняття земельних ділянок у лісах.

5. Значний неформальний сегмент на ринку праці та наявність зайнятості у тіньовій економіці (що проявляється у зайнятості населення на підприємствах без реєстрації, на незареєстрованих підприємствах із найманими працівниками, в домашньому господарстві (виключаючи ті види діяльності, які переходять межі виробництва). Особливо негативним аспектом розвитку ринку праці у малих містах та на сільських територіях є наявність трудодефіцитної кон'юнктури, якою часто користуються роботодавці, наймаючи працівників фактично на повну ставку, проте номінально – не на повну зайнятість, з неповним або низьким рівнем оплати праці (середньомісячна заробітна плата у малих містах вже зараз значно поступається середньому її показнику як у обласному центрі (від 13,8% до 47,7%), так і по області загалом (від 3,9% до 41,7%)).

6. Наявність тіньового сектора у сфері туризму. Це стосується як діяльності без отримання ліцензій, так і неофіційного надання приміщень у користування туристів, інших послуг. При цьому ліцензовані туристичні підприємства недоотримують частину доходу (виручки) від надання послуг через недобросовісну конкуренцію, що значно ускладнює їх підприємницьку діяльність та суттєво деформує цивілізований розвиток вітчизняної туристичної сфери, вагома частка потенціалу якої знаходиться безпосередньо в малих містах України.

7. Наявність тіньового сектора у сфері валютно-обмінних операцій.

Причинами, що зумовили тінізацію економіки малих міст України, передусім є: процес первісного нелегітимного накопичення капіталу; незбалансованість інтересів бізнесу і влади; наявність адміністративних бар'єрів для створення бізнесу; необізнаність підприємців про свої права, реальні обсяги обов'язкових платежів (часто регулярні хабарі є більшими за розмір податку); наявність проявів кримінальних стосунків у підприємницькій сфері; суттєва монополізація ринків.

Наявність тіньового сектора ринку значно обмежує можливості надходження фінансових ресурсів до місцевих бюджетів та як наслідок – фінансування заходів соціально-економічного розвитку територій, які здебільшого є депресивними, а також завдає суттєвих перешкод як формуванню, так і розвитку трудоресурсного потенціалу малих міст та сільських територій України. Останнє підсилюється неналежним правовим та соціальним захистом працюючих неофіційно (що позбавляє їх права звертатися в судові інстанції з вимогою виконання контрактних обов'язків та дотримання працевластувачами норм соціального захисту), зростанням

соціально– майнового розширення населення (через посилення диференціації доходів громадян мешканців обласних центрів порівняно з районами, малими містами та сільськими поселеннями).

Незважаючи на існування в Україні Загальнодержавної програми розвитку малих міст, вітчизняна державна політика їх розвитку є недостатньою, зокрема, через неналежне фінансування, нормативно-методичну підтримку, врахування специфіки малих міст, стану та особливостей розвитку їх економіки, ресурсного потенціалу і т. ін. У сукупності з системними перешкодами соціально-економічного розвитку територій нашої держави, все це призводить до загострення соціально-трудова відносин, посилення безробіття, розвитку корупції та тіньової економіки. Крім того, визріла необхідність прийняття Закону України про легалізацію тіньових коштів, отриманих некримінальним шляхом, з метою запровадження на певний період політики амністії по відношенню до тіньового капіталу некримінального походження через відкриття йому шляхів для легального інвестування, в тому числі в економіку малих міст. Зазначимо, що у Польщі така система заходів вже існує давно та вона особливо ефективна у прикордонних регіонах [4,с.24].

Недоліком нормативно-правового регулювання досліджуваної проблеми є те, що розрахунок рівня тінізації на субрегіональному та місцевому рівнях в Україні обмежується відсутністю належної статичної бази та відповідної методики, яка б враховувала особливості існування тіньової економіки в малих містах. Необхідно відзначити, що бюрократична тяганина в ухваленні рішень місцевими органами виконавчої влади, нечіткість у визначенні прав і взаємних обов'язків держави та суб'єктів підприємницької діяльності, постійні зміни чинних законів та нормативних актів також призводять до неузгодженості регуляторно-правового механізму, що створює бар'єри для розвитку господарської діяльності.

Для удосконалення державної політики протидії тінізації економічних відносин передусім необхідною є відмова від ситуаційних підходів до вирішення проблем детінізації економіки. Для цього необхідно на центральному рівні державного управління прийняти рішення про обов'язкове включення розділу та відповідних заходів з детінізації економіки малих міст до регіональних та місцевих програм соціально-економічного розвитку.

Структура організаційних і правових заходів, у тому числі у малих містах і на сільських територіях повинна розроблятися на основі комплексного підходу, тобто із урахуванням всіх аспектів прояву тіньової економіки і насамперед за допомогою стимулювання законної підприємницької діяльності. Крім того, зауважимо, що існує специфіка державної політики у реалізації заходів зі зниження рівня тінізації економіки на депресивних територіях, зумовлена, наприклад, обов'язковим одночасним дотриманням паритету принципів детінізації економіки та покращення (принаймні не порушення) стимулів ділової активності населення.

Висновки. Об'єктивно, що напрями детінізації економіки в малих містах України повинні бути спрямовані на усунення (чи принаймні зниження рівня впливу) виявлених основних аспектів тінізації. Зокрема, видається необхідним здійснення таких заходів:

- посилення контролю за обсягами діяльності суб'єктів підприємництва, які здійснюють діяльність на пільгових умовах оподаткування, звітності та обліку. Цього можна досягнути через удосконалення правил торгівлі в малих містах та на сільських територіях. Наприклад, за рахунок посилення контролю за обов'язковим обліком реалізації продукції (надання послуг) такими суб'єктами, проведення просвітницької роботи серед населення про обов'язковість надання клієнту розрахункового чеку;
 - зменшення обсягів «човникової» торгівлі за рахунок активізації державної політики її легалізації через створення у малих містах прикордонних територій спеціалізованих ринків для реалізації продукції іноземцям, посилення контролю та створення нових робочих місць; наближення внутрішніх цін на акцизні товари до рівня європейських;
 - посилення контролю у сфері використання земельних ресурсів, звільнення від відповідальності суб'єктів господарювання за подання хабарів у попередні періоди в разі викриття з їх допомогою фактів хабарництва державних службовців, запровадження майнової люстрації доходів та видатків чиновників, а також підвищення міри покарання за вчинення корупційних дій та / чи хабарництва представниками місцевої влади та органів державного управління при здійсненні дозвільних та погоджувальних процедур, наданні комунального майна чи земельних ділянок у користування, виділенні землі тощо. Одним з найбільш очевидних засобів зниження цього аспекту тіньової економіки є ефективне використання сили закону. Проте, на даний час покарання за прояви корупційних дій є незначним – згідно Закону України «Про боротьбу з корупцією», «Вчинення корупційних діянь, передбачених цим Законом ... тягне за собою адміністративну відповідальність у вигляді штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян» [5];
 - здійснення програм інформування населення про умови започаткування і ведення бізнесу, зокрема – шляхом соціальної реклами;
 - спрощення погоджувальних та дозвільних процедур при здійсненні підприємницької діяльності. З метою підвищення мотивації працівників для переходу в офіційну економічну діяльність, необхідно зменшити кількість процедур для отримання ліцензій, дозволів, а також вжити таких заходів з їх спрощення, як посилення контролю та відповідальності посадових осіб дозвільних органів, проведення ревізії переліку існуючих ліцензій та дозволів у всіх сферах підприємницької діяльності, удосконалення роботи місцевих дозвільних органів, створення органу з контролю та моніторингу дозвільної системи, популяризація досвіду проходження дозвільних процедур та підвищення рівня обізнаності підприємців щодо прав і обов'язків дозвільних адміністраторів та посадових осіб дозвільних органів; впровадження відповідальності державних службовців за незаконні дії чи бездіяльність, які завдали збитків суб'єкту господарювання.
- реалізація заходів, спрямованих на нівелювання ризиків розвитку ринку праці на депресивних територіях. З метою покращення як окремих ознак відтворення, так і трудових ресурсів потрібно розробити державну програму розвитку трудового потенціалу малих міст та районів, забезпечити техніко-економічне обґрунтування заходів підтримки відтворення трудових ресурсів, розробити пакет нормативних актів, що забезпечить виконання програми, організаційно-економічне забезпечення функціонування трудового потенціалу населення малих міст;
 - запровадження податкових стимулів до інвестування коштів в економіку малих міст. Для цього місцевим органам влади необхідно розробити систему пільг підприємствам за диференційованим принципом, передусім, в залежності від розміру внеску інвестора у статутний фонд, галузі господарської діяльності та суми інвестованих коштів; рівня пріоритетності виду економічної діяльності, у який спрямовуються інвестиції; впливу на стимулювання зайнятості тощо.

Подальші наукові дослідження у цьому напрямі важливо сфокусувати навколо удосконалення методики оцінювання тінізації економічних відносин на різних рівнях управління.

Список використаних джерел

1. *Транскордонне співробітництво – стратегічний ресурс розвитку прикордонних територій України*. Львів: Інститут міжнародних економічних досліджень, Регіональний філіал Національного інституту стратегічних досліджень у м. Львові, 2008. 160 с.
2. Інтернет-ресурс Головного управління статистики у Львівській області. Режим доступу: <http://www.lv.ukrstat.gov.ua>.
3. Інтернет-ресурс Міністерства внутрішніх справ України. Режим доступу: <http://mvs.gov.ua>.
4. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації: монографія / ред. З. С. Варналій. К.: НІСД, 2006. 576 с.
5. Закон України «Про боротьбу з корупцією» від 05 жовтня 1995 р. №356/95-ВР / Верховна Рада України. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/356/95-вр>

6. Варналий З. С. Налоговая безопасность Украины в контексте институциональных деформаций. 01-05.07.2013. Режим доступа: <http://ndi-fp.asta.edu.ua/files/doc/simp.../Varnaliy.ppt>
7. Васенко В. К., Гребіник В. В. Суть тіньової економіки та шляхи її подолання в Україні // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія: Економіка і менеджмент. 2011. Вип. 3. С. 7-10.
8. Васильєва Л. М. Виникнення і розвиток подвійної бухгалтерії // Інноваційна економіка. 2013. № 6. С. 276-728.
9. Ванькович Ю. М. Визначення сутності тіньової економіки // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку»: зб. наук. праць. 2009. Вип. 657. С. 450-456.
10. Ванькович Ю. М. Класифікація тіньової економічної діяльності // Науковий вісник НЛТУ України: зб. наук. праць. 2010. Вип. 20.5. С. 157-163.
11. Лупак Р. Л., Августин Р. Р., Цап М. В. Напрями детінізації економічних відносин та активізації процесів імпортозаміщення в системі заходів з підвищення ефективності транскордонного співробітництва західних регіонів України // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2014. Вип. 2 (106). С. 208-217.
12. Vasylytsiv T., Lupak R. Priorities and tools of the state regional policy of import substitution in the market of consumer goods of Ukraine // Стратегічні пріоритети. 2017. № 3 (44). С. 105-112.
- http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/356/95-%D0%B2%D1%80 [in Ukrainian].
6. Varnaliy, Z. S. (2015). Nalohovaya bezopasnost' Ukrayny v kontekste ynstytutsional'nykh deformatsiy [Tax safety of Ukraine in the context of institutional deformatsy]. Retrieved from ndi-fp.asta.edu.ua/files/doc/simp.../Varnaliy.ppt [in Russian].
7. Vasenko, V. K., & Hrebinyk, V. V. (2011). Sut' tin'ovoyi ekonomiky ta shlyakhy yiyi podolannya v Ukraini [The essence of the shadow economy and the ways of its distribution in Ukraine]. Visnyk Sums'koho derzhavnoho universytetu. Seriya: Ekonomika i menedzhment – Bulletin of Sumy State University. Series: Economics and Management, 3, 7-10 [in Ukrainian].
8. Vasilyeva, L. M. (2013). Vynyknennya i rozvytok podviynoyi bukhhalteriyi [The emergence and development of double accounting]. Innovatsiyna ekonomika – Innovative Economy, 6, 276-728 [in Ukrainian].
9. Vankovych, Yu. M. (2009). Vyznachennya sutnosti tin'ovoyi ekonomiky [Definition of the essence of the shadow economy]. In Visnyk Natsional'noho universytetu «L'viv's'ka politekhnika». Seriya «Menedzhment ta pidpryyemnytstvo v Ukrayini: etapy stanovlennya i problemy rozvytku» [Bulletin of National University «Lviv Polytechnic». Series «Management and entrepreneurship in Ukraine: stages of formation and development problems»]: Vol. 657 (pp. 450-456). [in Ukrainian].
10. Vankovych, Yu. M. (2010). Klasyfikatsiya tin'ovoyi ekonomichnoyi diyal'nosti [Classification of Shadow Economic Activity]. In Naukovyy visnyk NLTU Ukrayiny [Scientific Bulletin of National Forestry University of Ukraine]: Vol. 20.5 (pp. 157-163). [in Ukrainian].
11. Lupak, R. L., Avhustyn, R. R., & Tsap, M. V. (2014). Napryamy detinizatsiyi ekonomichnykh vidnosyn ta aktyvizatsiyi protsesiv importo zamishchennya v systemi zakhodiv z pidvyshchennya efektyvnosti transkordonnoho spivrobitnytstva zakhidnykh rehioniv Ukrayiny [Directions of de-shadowing of economic relations and activation of import substitution processes in the system of measures for increasing the efficiency of trans-border cooperation of western regions of Ukraine]. Socio-economic problems of the modern period of Ukraine: Vol. 2 (106) (pp. 208-217) [in Ukrainian].
12. Vasylytsiv, T., & Lupak, R. (2017). Priorities and tools of the state regional policy of import substitution in the market of consumer goods of Ukraine. In Stratehichni priorytety [Strategic Priorities]: Vol. 3 (44) (pp. 105-112).

Надійшло 17.01.2018 р.